

استاد شهید مرتضی مطهری، رموز توفیق و ماندگاری

فیروزه کرمی*

چکیده

تدبیر در حالات شهید، مرتضی مطهری این تبیین‌گر اسلام ناب محمدی (ص) در عصر حاضر، تلاشی برای تقویت روحی مریدان پاکبخته این شهید، شناسایی رموز توفیق آن عالم فرزانه، فرصتی برای درس آموزی و سرمشقی برای سالکان راه حقیقت و توفیقی برای این بنده ناچیز است. از جمله ویژگی‌های بارز آن شهید عبارتند از:

تهجد و تقوا، اخلاص، هوش و استعدادهای خدادادی، تعمق و تدقیق در امور، جامعیت علمی، حسن سلوک، تواضع و محبت به بندگان خدا، روحیه خدمت به مردم و جامعه و ...

اهم یافته‌های تحقیق درباره رموز توفیق آن استاد فرزانه بدین قرارند:

نظم و انضباط، ساده‌گویی و ساده‌نگاری، شناخت زمان و پیش‌بینی حوادث، حریت و صلابت، استقامت در برابر ناملازمات، جامعیت اندیشه، ژرف‌نگری و بصیرت در برخورد با جریان‌های فکری و سیاسی، انصاف و جوانمردی در برخورد با مخالفان و منحرفان و ...

امید است این نوشته، چراغی فراروی طلاب و دانشجویان جوان برای ترسیم آینده‌ای درخشان به منظور حضور مؤثرتر در صحنه‌های فکری و خدمت‌رسانی به امت شهید پرور ایران اسلامی و پایه‌گذاری دوباره تمدن اسلامی باشد.

واژگان کلیدی: استاد مطهری، رموز توفیق، ویژگی‌های بارز، زندگینامه، اسوه.

* عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن - کارشناس ارشد الهیات و معارف اسلامی.

معرفی شخصیت شهید مطهری در سالیان اول بعد از شهادت وی، کم و بیش مورد توجه جامعه قرار گرفت؛ ولی در سالیان اخیر کم‌تر بدان پرداخته شده، و این در حالی است که شخصیت روحی آن شهید انقلاب اسلامی آنچنان با عظمت و قابل‌الگوگیری است که تا سال‌ها بعد نیز می‌توان از این طریق جامعه را بهره‌مند ساخت.

از طرف دیگر، فاضلان حوزوی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌ها که در مرحله تحقیق و شکل‌گیری شخصیت علمی هستند، در صورت آشنایی با الگوهای موفق و شناخت رموز کامیابی آن‌ها می‌توانند با تاسی به ایشان و الهام‌گیری از روش و منش فرزندان علمی، مسیر تعالی و تکامل علمی و اجتماعی خویش را هموار ساخته، در خدمت رسانی به جامعه علمی و اجتماعی موفق‌تر از گذشته عمل کنند.

۱. چگونگی شکل‌گیری شخصیت روحی و علمی استاد مطهری

۱-۱. محیط شکل‌گیری شخصیت استاد

پدر وی مرحوم حاج شیخ محمدحسین مطهری فردی بسیار با تقوا و از شخصیت‌های مورد احترام بود که در تقوا و عمل به آداب اسلامی نمونه و در دوری از گناهان و تزکیه نفس به درجاتی نائل شده بود. پدر استاد، از شخصیت‌هایی بود که در استان خراسان و سایر نقاط مورد تکریم و احترام همه طبقات اجتماع قرار داشت (واثقی، ۱۳۷۸: ص ۲۶).

استاد به گونه‌ای تحت تأثیر شخصیت معنوی و علمی پدر قرار داشت که در مقدمه جلد اول

داستان راستان می‌نویسد:

این اثر ناچیز را به پدر بزرگوام آقای حاج شیخ محمد حسین مطهری - دامت برکاته - که اولین بار ایمان و تقوا و عمل صالح و راستی معظم له مرا به راه راست آشنا ساخت، اهدا می‌کنم (همان ۱۳۷۸: ص ۲۶).

همچنین مادر استاد، زنی بسیار محترمه، با سواد، خوش‌سخن و مورد عنایت بود. از استاد

مطهری در مورد مادرشان نقل شده است:

اگر من بگویم در دنیا مثل مادر من سه نفر بیش‌تر نیست، دروغ نگفته‌ام (سید ناصری و ستوده،

۱۳۷۷: ص ۱۰۹).

خانواده برای استاد، محیط علم و عمل و تقوا و روحانیت و فضیلت بود و هدایت رحمانی و الطاف پنهانی الهی نیز شامل حال شده؛ به گونه ای که شعله های عشق و ایمان در وجود او تجلی یافت. (وائقی، ۱۳۷۸: ص ۲۷).

۱-۲. تفکر و اندیشه درباره توحید و جهان هستی و تحصیل علوم دینی

استاد از همان ابتدای جوانی، شور و حرارت خاصی به فلسفه الهی و توجیه هستی، انسان، عرفان و توحید داشت و از این رهگذر است که عارفان، فیلسوفان و متکلمان در نظر او بزرگ جلوه کردند. این شیفتگی و علاقه توأم با ذهن نقاد و جست و جو گر استاد، باعث شد که به اندیشه های فلسفی، عرفانی و کلامی روی آورد تا سرانجام خود، قهرمان بزرگ صحنه این اندیشه ها شود. (همان ۱۳۷۸: ص ۲۹).

۱-۳. نقش استادان ربانی در تکوین شخصیت استاد مطهر:

شخصیت فکری و روحی شهید مطهری، به شدت تحت تاثیر شخصیت امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی قرار داشت.

این رابطه متقابل معنوی به گونه ای بود که حضرت امام خمینی در مورد استاد پس از شهادتش فرمود:

من اگر چه فرزند عزیزی که پاره تنم بود از دست دادم، لکن مفتخرم که چنین فرزندان فداکاری در اسلام وجود داشت و دارد (نماینده ولی فقیه در سپاه، ۱۳۶۹: ص ۲۴).

همچنین مرحوم میرزا علی آقا شیرازی اصفهانی، از جمله استادان مبرز است که استاد مطهری سخت تحت تاثیر این عالم ربانی قرار داشت؛ به طوری که امکان نداشت نامی از او برده شود و استاد در وصف او چیزی نگوید.

استاد مطهری قبل از مهاجرت حضرت آیت الله بروجردی به قم، در بروجرد به دیدار وی رفته، از وجودش استفاده می کرد. پس از مهاجرت آقای بروجردی به قم نیز در درس فقه و اصول وی شرکت می جست. حضرت آیت الله بروجردی، مهم ترین استاد فقه و اصول مرحوم مطهری به شمار می رفت (وائقی، ۱۳۷۸: ص ۴۲).

۱-۴. محیط معنوی حوزه علمی و حیات طیبه شهید مطهری

استاد مطهری فرزند فکری و عملی حوزه است. خود آن عزیز از وابستگی و دلبستگی شدید خود به روحانیت و حوزه های علوم دینی با افتخار و غرور یاد می کند:

این بنده که همه افتخارش این است که در سلک این طبقه منسک است و خوشه چینی از این خرمن به حساب می آید و در خانواده روحانی رشد و نما یافته و در حوزه های علوم دینی، عمر خویش را به سر برده، تا آنجا که به یاد دارد، از وقتی توانسته اندکی در مسائل اجتماعی بیندیشد در اطراف این موضوع - سازمان روحانیت و مشکلات و راه حل آن - فکر می کرده است (سیدناصری و ستوده، ۱۳۷۷: ص ۲۸).

۱-۵. عنایت ویژه و توفیق الاهی

نمونه ای از این توفیقات الاهی را از زبان استاد نقل می کنیم:

یکی از تفضلات الاهی بر من این است که در حالی که بسیاری از دانشمندان اهل نظر هر چند سال یکبار در نظریات خود تجدید نظر می کنند، من در ابتدای جوانی تا حال، حتی یک سطر هم ننوشته ام که بعداً ببینم که غلط بود. بحمدالله هر چه از همان روزهای اول تا حالا نوشته ام و اندیشیده ام، هنوز هم بر همان عقیده ام. ... من این را یکی از الطاف بزرگ الاهی به خودم می دانم. (همان، ۱۳۷۷: ص ۳۶۰).

۲. ویژگیهای بارز شهید مطهری

در این جا به برخی از ویژگی های شخصیتی شهید مطهری و ارائه فهرستی از مشخصات آثار قلمی او می پردازیم:

۲-۱. ویژگی های اخلاقی و رفتاری استاد

شهید مطهری اهل تقوا و شب زنده داری بود. اصولاً زندگی استاد در یک کلام خلاصه می شود و آن معرفی اسلام به دور از هر گونه آرایش و پیرایش است. این کار نیاز به روحی بزرگ و روحیه ای قوی دارد که انسان از جوسازی ها نهراسد و گاهی بر خلاف جریان آب شنا کند (سیدناصری و ستوده، ۱۳۷۷: ص ۱۲۸).

صراحت استاد در موضعگیری در برابر افکار، افراد و گروه ها باعث شده بود که وی هم

دوستان محکم و وفاداری پیدا کنند و هم دشمنان سرسخت داشته باشند. به عبارت دیگر، استاد شهید، هم جاذبه‌ای نیرومند، و هم دافعه‌ای قدرتمند داشت (همان، ۱۳۷۷: ص ۱۲۴).

همچنین استاد مطهری در زندگی شخصی حقوق خانواده و فرزندان را رعایت می‌کرد و همسر و فرزندان از وی رضایت کامل داشتند.

پاره‌ای از ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری استاد از قول دوستان او عبارتند از:

- تا امکان داشت اظهار حاجت نمی‌کرد؛
- در جمع مال و ثروت دنیا حریص نبود؛
- بسیار رازدار و سر نگهدار بود؛
- خیرخواه و مشکل گشا بود و تا جایی که دستش می‌رسید به دیگران کمک، و برای دوستانش توصیه و وساطت می‌کرد؛
- بسیار دوراندیش و مال بین و حسابگر بود؛
- هیچ کاری را بدون تهیه مقدمات لازم آغاز نمی‌کرد؛
- بد زبان و اهل غیبت نبود؛
- اهل مدارا بود و تا حد امکان، رابطه خود را با دوستان حفظ می‌کرد و به مجرد ایجاد اختلاف سلیقه و کدورت باطنی، از آنان نمی‌برید (همان ۱۳۷۷: ص ۴۸۰).

۲-۲. ویژگی‌های فکری و اعتقادی

شخصیت فکری و علمی شهید مطهری به حدی برجسته بود که حضرت امام خمینی (ره) به مناسبت شهادت وی فرمود:

... تسلیم در شهادت مردی که در اسلام‌شناسی و فنون مختلفه اسلام و قرآن کریم کم نظیر بود (نماینده‌گی ولی فقیه در سپاه، ۱۳۶۹: ص ۱۳).

مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای درباره ویژگی فکری استاد چنین می‌فرماید: من وقتی به بعضی از این چهره‌های شناخته شده اسلام نگاه می‌کنم، مرحوم شهید مطهری یکی از برترین این‌ها بود (همان، ۱۳۶۹: ص ۴۷ - ۴۸).

۲-۳. ویژگی‌های استاد در مقام تدریس

استاد مطهری از معدود روحانیانی بوده که پیش از انقلاب، موفق به تدریس و تحقیق در سنگر دانشگاه شده است. یکی از ویژگی‌های استاد مطهری که بسیاری از توفیق‌هایی در زمینه تعلیم،

مدیون آن‌ها بود، عبارت است از این‌که "استاد در مقام درس دادن آن‌گونه بود که انسان وقتی پای درسش می‌نشست، احساس می‌کرد ایشان در حال انجام وظیفه دینی است" (سید نصری و ستوده، ۱۳۷۷: ص ۳۷۶).

استاد به موضوع بحث تسلط علمی داشت؛ بیش از آن‌چه می‌گفت و می‌نوشت، تحقیق می‌کرد و به توجیه کاری و فریب نمی‌افتاد و پس از تحقیق در هر مسأله‌ای با یقین و اطمینان، آن مسأله را مطرح می‌کرد.

یکی از خصوصیات استاد این بود که قبل از ورود به بحث، ریشه تاریخی پیدایش آن و سیر تحول یک مفهوم را بیان می‌کردند تا شاگردان با بصیرت وارد بحث شوند و خود به ضرورت و اهمیت پی ببرند (سید نصری و ستوده، ۱۳۷۷: ص ۲۲۵).

از آن‌جایی که استاد، فکری قوی داشتند و به منطق و فلسفه نیز تسلط کافی داشتند، در هر محلی که وارد می‌شد، این توانایی منطقی و فلسفی را در نحوه عرضه کردن آن بحث هم اعمال می‌کردند. [تدریس ایشان] جهت دار بود به این معنا که شاگرد می‌فهمید که این بحث به چه درد می‌خورد. یک مطلب به صورت انتزاعی و به شکل سلسله بحث‌های لفظی بیان نمی‌شد؛ بلکه ایشان مطلب را به نحوی عنوان می‌کردند که علاوه بر محتوای بحث، جهت بحث و ارتباطش با مسائل دیگر نیز دستگیر شنونده می‌شد (همان: ص ۲۷).

درس استاد مطهری از آن جهت که همیشه تا مرز نیازهای روز شاگرد پیش می‌آمد، همواره با مسائل تازه تماس داشت و شاگرد وقتی از کلاس وی بیرون می‌آمد، با چند مسأله نو مواجه بود که برایش قابل پیگیری می‌نمود. استاد هرگز به شاگردانش نظر تحقیرآمیز نداشت؛ یعنی حرف شاگرد را می‌شنید و به شاگردانش اجازه عقده‌گشایی می‌داد (همان، ۱۳۷۷: ص ۳۷۷).

آقای مطهری با شاگردانشان به اندازه‌ای مهربان بودند که حتی اجازه می‌دادند آن‌ها مسائل خصوصی و شخصی خود را با ایشان مطرح کنند و در انتخاب راه و مسیر آینده با ایشان مشورت کنند.

۲-۴. ویژگی‌های استاد در مقام تحقیق

استاد شهید از جمله محققان برجسته حوزه و دانشگاه بود که در عمر محدود خویش، آثار بسیار به صورت مدون و... به‌جا گذاشت؛ آثار گرانبهایی که هر یک حاصل مطالعات عمیق،

روشمند، منظم و در پاسخگویی به نیازهای عصر خود بودند.

استاد در امور تحقیق و مطالعه از جهت نظم و انضباط کم نظیر بودند. فیش‌ها و یادداشت‌های تحقیقاتشان به‌طور منظم هم بر اساس حروف الفبا و هم بر اساس موضوع، منظم و طبقه‌بندی شده است (وائقی، ۱۳۷۸: ص ۲۲۳).

یکی از ویژگی‌های استاد، قدرت تفکیک دقیق مسائل از هم بود. آن بزرگوار، ابتدا شقوق، شاخه‌ها، ریشه‌ها و نتایج مسائل را به‌خوبی کشف می‌کرد و بر اساس آن، لوازم هر فکر و استدلالی را تشخیص می‌داد.

۳۳۷

شهادت

استاد شهید تا در زمینه‌ای احساس نیاز نمی‌کرد و تا برایش مسلم نمی‌شد که در رشته‌ای از رشته‌ها به واسطه کار کمی که از سوی گذشتگان صورت گرفته، خلا فکری و شکاف عقیدتی پدید آمده، به طرح آن موضوع اقدام نمی‌کرد.

یکی دیگر از ویژگی‌های وی این بود که حتی در برخورد با مخالفان، انصاف را رعایت می‌کرد؛ برای مثال وقتی مدعای مخالف را مطرح می‌کرد، خیلی مواقع آن مدعا را از خود مخالفان بهتر و دقیق‌تر طرح می‌کرد و کوچک‌ترین تحریفی را در طرح نظریات مخالفان روا نمی‌دانست. استاد در عین حال که از پذیرش اندیشه‌های بدیع و ارزشمند متفکران ابایی نداشت و مخالفت و امتناع بی‌دلیل را مخالف روح علمی می‌دانست، هیچ مطلبی را تا در آسیاب نیرومند ذهن خود که سرشار از مفاهیم ارزشمند و فرهنگ غنی اسلام بود، نرم و خرد نمی‌کرد و آن را با اصول و مبانی معارف اسلامی منطبق و هماهنگ نمی‌ساخت، درست و کلیشه‌ای نمی‌پذیرفت.

۲-۵. خدمت به اقشار گوناگون مردم و حضور در صحنه‌های سیاسی

استاد شهید مطهری به‌دلیل شخصیت اصیل و برخورد منطقی با مسائل و ایمان به تکلیف و علاقه به خدمت، در مرحله شناخت موضوعات کار خویش (سؤالات بدون پاسخ جامعه) توفیق بزرگی به‌دست آورد؛ به گونه‌ای که این استاد بزرگ، حتی از نیاز نوجوانان کشور غافل نبود و به‌رغم آن همه مشغله علمی، از داستان نویسی و تألیف کتابی داستانی برای نوجوانان و کم‌سوادان جامعه غافل نبود (وائقی، ۱۳۷۸؛ ص ۵۱۵).

استاد به دلیل نفوذ بسیاری که در جامعه روحانیت داشت، در تحکیم وحدت روحانیان بسیار مفید بود. همچنین در جمعیت‌های مؤتلفه، تغذیه فکری این جمعیت‌ها در حقیقت از ناحیه استاد

بود و تدوین کتاب انسان و سرنوشت، نتیجه جلسات این هیأت‌ها است. (همان، ۱۳۷۸: ص ۱۵۵).
 از سال‌های ۱۳۲۷ استاد شهید در جریان فعالیت‌های اصلاحی جامعه از جهت آگاهی دادن به مردم در مسائل اجتماعی و سیاسی از دیگر مدرسان فاضل متمایز بود.
 اعتماد امام به وی تا آن حد بود که چه قبل از انقلاب و چه بعد از آن، عمده روابط امام با روحانیت از طریق استاد انجام می‌شد؛ برای مثال، امام مسئولیت مهم تشکیل شورای انقلاب را زمانی که هنوز رژیم پیشین پابرجا بود، به وی محول کرد.

۳. رموز توفیق استاد

در این‌جا پاره‌ای از رموز توفیق استاد را با استفاده از مستندات به‌صورت فهرست‌وار نقل می‌کنیم. نظم و انضباط، اهتمام به ساده‌گویی و ساده‌نگاری، شناخت زمان و آینده‌نگری، حریت و آزادگی و استقامت در برابر ناملازمات، جامعیت اندیشه، بصیرت در شناخت ماهیت جریان‌ات سیاسی و فکری جامعه، انصاف حتی در مواجهه با دشمنان و ...

۴. ویژگی‌های آثار و تالیفات استاد مطهری

- ا. اسلامی بودن: نویسندگان مشهوری مانند طه حسین، عباس عقاد و گروهی از نویسندگان خودمان را می‌شناسیم که آثار اسلامی دارند؛ اما نوشته‌های دیگر فراوانی هم دارند؛ ولی استاد یک نویسنده‌ای متعهد اسلامی بود.
- ب. مکتبی بودن: چه بسیارند کسانی که همواره در راه اسلام می‌گویند و می‌نویسند؛ اما کار آنان محتوای مکتبی ندارد و در مقام تجزیه و تحلیل، به بیش‌خاص مکتبی منتهی نمی‌شود.
- ج. هماهنگی با نیازها: او هیچ‌گاه از روی تفنن و سرگرمی قلم بدست نمی‌گرفت، بلکه نیازها را می‌سنجید و خلاهای موجود را در نظر می‌گرفت.
- د. انقلابی و حماسه‌آفرین بودن: نوشته‌های استاد، حتی آثار فلسفی او، انقلابی فکری و مکتبی در خواننده ایجاد می‌کند.
- ه. تحقیقی بودن: او چیزی نمی‌نوشت، مگر این‌که هدفش تحقیق درباره‌مسئله‌ای بود. تا زمانی که آن‌را در فکر خود تجزیه و تحلیل نکرده، به اصطلاح، آن را نمی‌پخت، به دیگران عرضه نمی‌کرد.

و. جامع الاطراف بودن: استاد، همواره اطراف و جوانب و نتایج و برداشت‌های مسئله را در نظر می‌گرفت و جای سؤال برای خواننده باقی نمی‌گذاشت.

ز. در نظر گرفتن عواطف: هنگام انتقاد، احساسات و عواطف طرف مخالف را در نظر می‌گرفت و احتیاط لازم را در کیفیت طرح مسائل اصلاحی و انتقادی رعایت می‌کرد.

ج. سبک مناسب: عبارت‌ها و جمله‌ها در سراسر آثار استاد یکنواخت، محکم، ساده و دلنشین است. از زیاده‌گویی و اجمال بی‌جا و به کارگیری الفاظ علمی نامفهوم پرهیز، و حتی‌الامکان جملات عربی، ترجمه شده است. از لحاظ نظم و ترتیب و فصل‌بندی و چگونگی ورود به مطلب و خروج از آن، بسیار دقیق بود.

ط. به کار بردن تعبیرهای نو و ابتکاری: در تعبیرهای استاد، ابتکار و نوآوری به چشم می‌خورد. ی. تنوع و در نظر گرفتن همه‌اشار: استاد در عین حال که در رشته‌های گوناگون و متنوع کتاب می‌نوشت و سخنرانی می‌کرد، در همه آن‌ها به‌خوبی از عهده‌مطلب بر می‌آمد و همه آثار او نزد متخصصان آن رشته‌ها اعتبار و ارزش کافی دارد.

۵. نتیجه‌گیری

با آن‌که زبان از بیان، و قلم از شمارش ویژگی‌های استاد مطهری در تبیین رموز توفیق و ماندگاری آثار وی قاصر است، به اختصار می‌توان رموز توفیق شهید را چنین برشمرد:

نظم و انضباط، صلابت و استقامت در برابر ناملازمات، ژرف‌نگری و عمق اندیشه، جامعیت تفکر، شناخت زمان و آینده‌شناسی، داشتن بصیرت در شناخت جریان‌های فکری و سیاسی، انصاف و جوانمردی در مواجهه با جریان‌های انحرافی و ... که این توفیق‌های بی‌نظیر، حاصل شخصیت روحی و فکری، تربیت الهی و محیط خانوادگی و معنوی حوزه و استفاده از محضر استادان بزرگ و مواجهه با چالش‌های موجود در محیط سیاسی و فرهنگی آن زمان است که با اراده و پشتکار و هوش و ذکاوت بی‌نظیر شهید مطهری و توفیق الهی و عنایات خاص امامان معصوم علیهم‌السلام حاصل شده است.

منابع و مأخذ

۱. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، جلوه‌های معلّمی استاد مطهری، وزارت آموزش و پرورش، انتشارات مدرسه، ششم، بهار ۱۳۷۵ ش، یک جلد.
۲. سیدناصری، حمیدرضا، ستوده، امیررضا، پاره‌ای از خورشید (گفته‌ها و ناگفته‌ها از زندگی استاد مطهری).
۳. شورای نظارت بر نشر آثار شهید مطهری، لمعاتی از شیخ شهید، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۶۹ ش.
۴. فیض الاسلام، نهج البلاغه، انتشارات فیض الاسلام، تهران، ۱۳۷۱ ش.
۵. مطهری، مرتضی، داستان راستان، صدرا، تهران.
۶. ———، عدل الاهی، تهران، صدرا، پنجم، مرداد ۱۳۷۰، یک جلد.
۷. ———، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، یازدهم، ۱۳۸۱ ش، ج ۱ و ۱۶.
۸. نمایندگی ولی‌فقیه در سپاه، حاصل عمر، تبلیغات و انتشارات نمایندگی ولی‌فقیه در سپاه، اوّل، اردیبهشت ۱۳۶۹.
۹. واتقی، محمدحسین، مصلح بیدار (مجموعه مصاحبه‌ها و مقالات و سخنرانی‌ها و... درباره‌ی استاد مطهری) صدرا، اوّل، مهر ۱۳۷۸، ج ۱ و ۲.